

Educatie voor Duurzame Ontwikkeling in Vlaanderen: een stand van zaken

Situering

De periode 2005-2014 werd door de Verenigde Naties uitgeroepen tot **Decennium van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling** (EDO). Ter uitvoering en concretisering hiervan stelde UNESCO een internationaal implementatieschema op. Daarnaast stelde de UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) een Regionale Strategie voor EDO voor (Vilnius-strategie) die in maart 2005 werd aangenomen door de ministers van Onderwijs en Leefmilieu van de UNECE-lidstaten. Het is de bedoeling dat zij deze strategie, aansluitend bij hun specifieke lokale context, concretiseren via een regionaal implementatieplan in 3 fasen. In Vlaanderen gebeurt dit via het operationeel project EDO in de Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling (VSDO).

De **UNECE-strategie** wil de lidstaten aanmoedigen om EDO te ontwikkelen en op te nemen in hun formele onderwijssystemen, in alle relevante vakken en in niet-formeel en informeel onderwijs. Concreet worden hiertoe zes objectieven vooropgesteld:

1. verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen;
2. duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren;
3. leraars en educatoren uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten;
4. verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn;
5. onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen;
6. de samenwerking rond EDO op alle niveaus binnen de UNECE regio versterken.

UNECE verwacht dat elk land in een eerste fase (tot 2007) vaststelt wat het reeds onderneemt dat zou passen binnen de strategie: een overzicht/identificatie van bestaande beleidsmaatregelen, wettelijke en operationele raamwerken, financiële mechanismen, educatieve activiteiten, hindernissen en leemtes, enz. Er moet een relevant **nationaal implementatieplan** worden opgesteld. Op de 'Milieu voor Europa'-conferentie in Belgrado (oktober 2007) kunnen de ministers hun engagement ten aanzien van de strategie aantonen en rapporteren over de voortgang van de nationale strategieën. In de tweede fase (tot 2010) moet de implementatie van de bepalingen van de strategie al volop bezig zijn. De vooruitgang met betrekking tot de implementatie van de nationale strategie moet worden doorgelicht en indien nodig herzien. In de derde fase (tot 2015) moeten de landen aanzienlijke vooruitgang hebben geboekt bij de implementatie van EDO.

Teneinde inventarisatie mogelijk te maken en het hele implementatieproces doorheen de drie fasen te sturen, werden aan de hand van de hiervoor beschreven objectieven **indicatoren** (met bijhorende subindicatoren) ontwikkeld. Bij elke indicator wordt aangegeven op welke fase van de strategie hij betrekking heeft. We vertrekken van de indicatoren voor fase I om de huidige stand van zaken in beeld te brengen en richting te geven aan de **Vlaamse implementatiestrategie**. We willen ons niet beperken tot het louter in kaart brengen van de actuele situatie. Even belangrijk is het om te komen tot suggesties en aanbevelingen voor het EDO-beleid en meer concreet het Vlaamse implementatieplan voor de UNECE-strategie. Daarvoor zal in oktober 2007 een beroep worden gedaan op de leden van het EDO-overlegplatform als bevoegde beleidsadviserende instantie. Op basis van de inventarisatie gaan we via focusgroepen in op de aanwezige kansen en sterktes en op eventuele leemtes en

knelpunten. Het resultaat hiervan brengt succes- en faalfactoren met betrekking tot EDO aan het licht en geeft richting aan het Vlaamse implementatieplan.

Objectief 1: *Verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen*

Indicator 1.1 Operationele raamwerken ondersteunen de promotie van EDO

1.1.1 Is er een strategie beschikbaar in het Nederlands?

Ja. De UNECE-strategie werd vertaald naar het Nederlands.

1.1.2 Is er een coördinerend orgaan voor de implementatie van de strategie?

De implementatie van de strategie wordt gestuurd door het **EDO-overlegplatform**¹. Dit orgaan is ingebed in de cel Natuur- en Milieueducatie van het departement Leefmilieu, Natuur en Energie en wil een operationele invulling geven aan beleidsbeslissingen van overheidswege. De besluitvorming is gericht op het formuleren van een gezamenlijk advies met betrekking tot de implementatie van EDO. Voorstellen worden voorbereid door een kerngroep (redactieraad) maar de goedkeuring ligt in handen van het volledige platform. Men streeft naar adviezen op basis van een consensus. Indien deze niet wordt bereikt, formuleert het overlegplatform een meerderheidsstandpunt met vermelding van de argumentatie van de leden die dit standpunt niet onderschrijven.

1.1.3 Bestaat er binnen de Vlaamse overheid een formele structuur voor interdepartementale samenwerking m.b.t. EDO?

Het **EDO-overlegplatform** is samengesteld uit vertegenwoordigers van verschillende departementen van de Vlaamse overheid: departement Leefmilieu, Natuur en Energie, departement Onderwijs en Vorming, departement Landbouw en Visserij, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, ... Uitbreiding van dit overlegorgaan met niet-vertegenwoordigde relevante actoren binnen de Vlaamse overheid dringt zich op.

Behalve een kanaal voor interdepartementale samenwerking is het EDO-overlegplatform tevens een forum waar actoren van buiten de Vlaamse administratie met elkaar in overleg treden. Ook federale en provinciale overheidsinstanties zijn immers vertegenwoordigd, evenals een brede waaier van actoren uit het maatschappelijke middenveld. Het overlegplatform kan ad hoc worden uitgebreid met nieuwe, al dan niet permanente, vertegenwoordigers wanneer de agenda dit vereist. Bijlage: samenstelling EDO-overlegplatform.

Ook wat betreft deze externe vertegenwoordiging is het bewaken van een evenwichtige afvaardiging van de relevante betrokken actoren een belangrijk aandachtspunt op korte termijn.

Het is belangrijk te kunnen rekenen op een vaste, evenwichtig samengestelde en werkbare groep om te komen tot een dynamische en interactieve aanpak. Ook een voldoende breed

¹ Van Oost, R. (2005). *EDO-overlegplatform: voorstel van werkwijze vanaf 2006*. Opgehaald van www.milieueducatie.be d.d. 14/12/2006. Deze nota werd goedgekeurd door het EDO-overlegplatform op 17/11/2005.

draagvlak en een zekere continuïteit zijn belangrijke criteria voor de werking van het platform.

Met het oog op de interdepartementale samenwerking inzake het ruimere beleidsveld duurzame ontwikkeling stelde de Vlaamse regering in 2005 een **'beleidsdomeinoverschrijdende ambtelijke werkgroep duurzame ontwikkeling'**. Het voorzitterschap van deze werkgroep ligt bij de opdrachthouder van de cel duurzame ontwikkeling. Zij wordt bijgestaan door een dagelijks bestuur, waarin de economische, sociale en leefmilieupijler vertegenwoordigd zijn, net als het Vlaams buitenlands beleid.

De werkgroep moet garanderen dat globale en gecoördineerde beleidsdoelstellingen op het vlak van duurzame ontwikkeling uitgewerkt worden, en maakt beleidsafstemming op ambtelijk niveau mogelijk. We streven naar proactieve stellingnames en acties zowel binnen België als op Europees en mondiaal vlak. De eerste prioriteit van de WGDO is de uitwerking van een Vlaamse strategie voor duurzame ontwikkeling.

De opdrachten van de ambtelijke werkgroep duurzame ontwikkeling zijn drieërlei:

1. Ambtelijke coördinatie van de beleidsvoorbereiding en –evaluatie inzake duurzame ontwikkeling
2. Beleidsvoorbereiding en -evaluatie met betrekking tot de samenwerking met de andere regionale overheden en de federale overheid op het vlak van duurzame ontwikkeling
3. Voorbereiding van Vlaamse standpuntbepaling ten aanzien van Europese en internationale fora waarin duurzame ontwikkeling aan bod komt

De aangeduide vertegenwoordigers van de ambtelijke werkgroep hebben volgende algemene verantwoordelijkheden:

- ze staan in voor het aanleveren van gevraagde informatie vanuit hun beleidsdomein in overeenstemming met de beslissingen van de ambtelijke werkgroep;
- ze informeren het beleidsdomein over de werkzaamheden van de werkgroep;
- ze vertolken het standpunt van hun beleidsdomein inzake internationale en nationale fora omtrent duurzame ontwikkeling en maken dit over aan de voorzitter van de ambtelijke werkgroep;
- ze streven naar consensus inzake beleidsaanbevelingen voor duurzame ontwikkeling van de ambtelijke werkgroep;
- ze ondersteunen de opmaak, opvolging en de uitvoering van een Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling

De samenstelling van deze werkgroep DO bestaat uit vertegenwoordigers van:

- Diensten Algemeen Regeringsbeleid (DAR)
- Diensten Algemeen Regeringsbeleid (DAR) - Studiedienst van de Vlaamse Regering
- Bestuurszaken (BZ)
- Financiën en Begroting (FB)
- Internationaal Vlaanderen (iV)
- Toerisme Vlaanderen
- Vlaams Agentschap voor Internationale Samenwerking
- Vlaams Agentschap voor Internationaal Ondernemen
- Vito
- Economie, Wetenschap en Innovatie (EWI) - departement Economie
- Onderwijs en Vorming (OV)
- Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG)
- Cultuur, Jeugd, Sport en Media (CJSM)
- Werk en Sociale Economie (WSE)
- Landbouw en Visserij (LV)
- Leefmilieu, Natuur en Energie (LNE)
- Mobiliteit en openbare Werken (MOW)
- Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerende Erfgoed (RWO)

1.1.4 In welke mate is er samenwerking tussen de verschillende stakeholders m.b.t. EDO binnen de Vlaamse overheid?

Zie ook subindicator 1.1.3.

Op korte termijn ziet de taakstelling van het **EDO-overlegplatform** er als volgt uit:

- inventariseren van de bestaande initiatieven die onder de noemer EDO kunnen worden geplaatst;
- uittekenen van een Vlaamse implementatiestrategie voor EDO;
- lopende initiatieven ondersteunen en dynamiseren;
- initiatief nemen om eensluidende criteria/indicatoren voor EDO te laten ontwikkelen;
- verder uittekenen en verfijnen van de eigen werkwijze en de interactie met de werkgroep duurzame ontwikkeling.

Het overlegplatform vergadert drie halve dagen per jaar. De agenda bevat een vast onderdeel betreffende de Vlaamse implementatiestrategie en staat daarnaast telkens in het teken van één thema, bij voorkeur gekozen in functie van lopende processen.

1.1.5 Is er een ‘nationaal’ focuspunt aangeduid?

Nee. UNECE vereist één focuspunt per lidstaat. Binnen de Belgische context van een gefederaliseerde staatsstructuur is dit niet vanzelfsprekend. Duurzame ontwikkeling is een gedeelde bevoegdheid van zowel de federale overheid als de deelstaten, en dit niet alleen voor de drie pijlers van duurzame ontwikkeling maar ook binnen elke pijler. Educatie – zowel formeel onderwijs als niet-formeel en informeel leren – kan grotendeels beschouwd worden als gemeenschapsmaterie.

Het aanduiden van een nationaal focuspunt en de afstemming van de regionale strategieën en initiatieven tot een nationaal implementatieplan is momenteel in behandeling.

1.1.6 Bestaan er operationele raamwerken voor niet-formeel leren op het nationale/lokale niveau dat gericht is op EDO?

Er bestaan **geen operationele raamwerken die expliciet gericht zijn op educatie voor duurzame ontwikkeling**. Wel bestaat er een beleidskader en instrumentarium in verband met natuur- en milieueducatie en ontwikkelingseducatie. In het kader daarvan ontstaan facultatief en ad hoc initiatieven die in meerdere of mindere mate volgens de principes van EDO verlopen. Het bestaande beleidskader is er echter niet steeds op gericht EDO systematisch te stimuleren.

Binnen de afdeling Milieu-integratie en –subsiëringen van het departement Leefmilieu, Natuur en Energie wordt vorm gegeven aan het ‘Programma **natuur- en milieueducatie**’ In het Vlaamse Milieubeleidsplan 2003-2007² lezen we:

“Natuur- en milieueducatie kent een coördinatiemechanisme dat verder gaat dan het Vlaamse overheidsapparaat. Het gaat om een natuur- en milieueducatief netwerk waarin ook de departementen onderwijs, welzijn, volksgezondheid en cultuur, milieu- en natuurverenigingen, onderwijsnetten en provincies betrokken zijn.

Naast blijvende en intense aandacht voor NME binnen het onderwijs willen we in deze planperiode ook het buitenschoolse NME bij jongeren (jeugdwerk) en bij volwassenen en gezinnen (vormingsorganisaties) ontwikkelen en stimuleren. Concrete en duidelijke afspraken moeten leiden tot netwerkvorming binnen de NME-

---

² Heirman, J.P. (2004). *Milieubeleidsplan 2003-2007*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, p. 337.

sector. Verschillende beleidsniveaus moeten hun activiteiten complementair op elkaar afstemmen en ook de samenwerking tussen verschillende Vlaamse milieuinstanties wordt verbeterd.

Voor specifieke doelgroepen (bv. landbouw, industrie, bouw en toerisme) zet de overheid in samenwerking met intermediaire organisaties specifieke natuur- en milieueducatieve activiteiten op die vertrekken vanuit de specifieke problematiek van de sector en die aansluiten bij het gevoerde doelgroepenbeleid.”

In de Visie- en beleidsnota Natuur- en Milieueducatie Vlaanderen 2004-2009 wordt NME gesitueerd in de evolutie naar duurzame ontwikkeling.

Het decreet inzake **ontwikkelingseducatie** dat werd goedgekeurd op de vergadering van het Vlaams Parlement van 31 maart 2004 omschrijft de doelstelling van het beleid inzake ontwikkelingseducatie als volgt³:

“Het beleid wil bijdragen tot de creatie van een draagvlak voor internationale samenwerking en de ontwikkeling van een houding van internationale solidariteit in het perspectief van een duurzame mondiale samenleving”.

Ontwikkelingseducatie wordt, aldus de memorie van toelichting bij dit decreet⁴, opgevat als “een activiteit die zich richt op het ontwikkelen van inzichten, houdingen en gedragingen van mensen opdat zij zouden meewerken aan de uitbouw van een meer solidaire en duurzame mondiale samenleving. Dat houdt zowel individuele als collectieve acties in. Ontwikkelingseducatie stimuleert bijgevolg actief burgerschap. Het eigene van ontwikkelingseducatie is, dat het expliciet vertrekt vanuit bepaalde maatschappelijke thema's en dat het altijd en in de eerste plaats het Noord-Zuidperspectief voor ogen moet blijven houden. In een Noord-Zuidbenadering vormen waarden zoals duurzaamheid, gelijkheid en rechtvaardigheid centrale doelstellingen.”

Meer dan dit in de NME-beleidsdocumenten geëxpliciteerd wordt, vertrekt het decreet inzake ontwikkelingseducatie vanuit het referentiekader van duurzame ontwikkeling. Het wordt beschouwd als een “transversaal thema” in activiteiten van ontwikkelingseducatie.⁵ De memorie van toelichting kadert dit als volgt:

“De laatste jaren worden er in het domein van de ontwikkelingseducatie steeds meer verbanden gelegd met maatschappelijke thema's die oorspronkelijk niet het onderwerp vormden van de klassieke ontwikkelingseducatie maar wel een belangrijke factor zijn in het streven naar een duurzame en solidaire samenleving. Al deze soorten educatie zijn belangrijk om de doelstellingen inzake de opbouw van een meer solidaire, rechtvaardige en duurzame mondiale samenleving te realiseren. Door het onderschrijven van een brede interpretatie van ontwikkelingseducatie (in een perspectief van mondiale vorming), worden volgende principes in het beleid centraal gesteld:

- de meerwaarde van dwarsverbanden (tussen Noord en Zuid, tussen thema's, tussen actoren);*
- de noodzaak aan samenwerking tussen diverse actoren;*
- het belang van wederkerigheid (of de mogelijkheid tot wederzijds bevruchtende relaties tussen Noord en Zuid op basis van gelijkwaardigheid);*
- de noodzaak om ontwikkelingseducatie op te zetten vanuit diverse maatschappelijke thema's;*
- aandacht voor capaciteitsopbouw van de betrokken actoren.”*⁶

³ Somers, B. & Tavernier, J. (2004). *Decreet inzake ontwikkelingssamenwerking*. Art. 3, p. 4.

⁴ Somers, B. & Tavernier, J. (2004). *Memorie van toelichting bij het decreet inzake ontwikkelingssamenwerking*. p. 1.

⁵ Somers, B. & Tavernier, J. (2004). *Decreet inzake ontwikkelingssamenwerking*. Art. 11

⁶ Somers, B. & Tavernier, J. (2004). *Memorie van toelichting bij het decreet inzake ontwikkelingssamenwerking*, pp. 1-2.

1.1.7 In welke mate zijn een openbaar budget en economische ‘aanmoedigingspremies’ beschikbaar om EDO te ondersteunen?

Er zijn geen openbare budgetten of economische ‘aanmoedigingspremies’ beschikbaar om specifiek EDO te ondersteunen. Wel bestaat er een NME-projectenfonds, subsidies voor ontwikkelingseducatie en een duurzaamheidsfonds in het kader waarvan er facultatief en ad hoc initiatieven ontstaan die in meerdere of mindere mate volgens de principes van EDO verlopen. Deze fondsen zijn er echter niet steeds op gericht EDO systematisch te stimuleren.

Het ‘besluit van de Vlaamse regering tot vaststelling van de bijzondere regelen inzake de subsidiëring van projecten inzake duurzaam milieu- en natuurbeleid’⁷ voorziet o.a. in **subsidies voor natuur- en milieueducatieve projecten**. Deze laten, aldus artikel 4 van dit besluit, “jongeren en/of volwassenen via educatie en daartoe noodzakelijke communicatie, via beleving en concrete ervaringen belangstelling krijgen voor natuur en milieu. NME besteedt niet alleen aandacht aan het overdragen van kennis maar ook aan inzicht, persoonlijke ervaringen, denkprocessen, waarden én gedrag.”

De inhoudelijke beoordeling van alle projecten inzake duurzaam milieu- en natuurbeleid gebeurt op basis van volgende elementen⁸:

- welomschreven thematiek;
- verenigbaarheid met de doelstellingen van het Vlaamse milieubeleid;
- kwalitatief hoogstaand zijn;
- resultaatgericht zijn;
- een samenwerking opzetten met anderen;
- een voorbeeldfunctie vervullen;
- nieuwe initiatieven en ontwikkelingen;
- doelgroepbenadering.

Voor wat betreft de NME-projecten wordt bovendien rekening gehouden met volgende specifieke criteria⁹:

- een coherente pedagogische visie;
- inhoudelijke, methodische en vormelijke afstemming op doelgroep(en);
- nadruk op persoonlijke betrokkenheid en dagelijkse gedragspraktijken van de doelgroep;
- actieve betrokkenheid van de doelgroep bij het opzet en de uitvoering van het project;
- overstijgen van klassieke onderwijsgericht.

Geen van deze beoordelingscriteria heeft de specifieke bedoeling EDO(-gerichtheid) bij NME-projecten te stimuleren.

Op 8 oktober 2004 keurde de Vlaamse Regering het besluit ter uitvoering van het decreet inzake ontwikkelingssamenwerking¹⁰ goed. Dit besluit handelt over de **subsidiëring van projecten inzake ontwikkelingseducatie** en regelt de zaken waaraan een dossier moet voldoen om in aanmerking te kunnen komen voor een subsidie. De dossiers worden “op een eenvormige manier via een beoordelingskader”¹¹ beoordeeld, waarin volgens het decreet volgende aspecten aan bod komen:

1. *“de beschrijving van het samenwerkingsverband [...]*
2. *de effectieve betrokkenheid van alle actoren (met inbegrip van de doelgroepen)*
3. *de relevantie van het onderwerp vanuit het perspectief van de Noord-Zuidproblematiek*

---

⁷ Besluit van de Vlaamse regering tot vaststelling van de bijzondere regelen inzake de subsidiëring van projecten inzake duurzaam milieu- en natuurbeleid, 30/10/2003, BS 04/11/2003

⁸ Idem, art. 9 §1.

⁹ Idem, art. 9 §2.

¹⁰ *Besluit van de Vlaamse regering betreffende de subsidiëring van projecten inzake ontwikkelingseducatie*

¹¹ Idem, art. 6.

4. de strategie van het samenwerkingsverband inzake capaciteitsopbouw
5. de strategie van het samenwerkingsverband inzake interne voortgangscontrole en evaluatie
6. de mate van verbreding en vernieuwing

De Vlaamse regering beschouwt duurzame ontwikkeling en gender als transversale thema's in activiteiten van ontwikkelingseducatie. Bij de kwaliteitsbeoordeling moet nagegaan worden in welke mate de projecten beide aspecten volwaardig integreren. De Vlaamse regering kan aanvullende kwaliteitscriteria bepalen”

In dat decreet¹² wordt ontwikkelingseducatie als volgt omschreven:

“ontwikkelingseducatie: activiteiten van sensibilisering, bewustmaking, activering en borging die zich richten op het ontwikkelen van inzichten, houdingen en gedragingen van mensen opdat zij zouden meewerken aan de uitbouw van een meer solidaire en duurzame mondiale samenleving. Dit houdt zowel individuele als collectieve actie in. Ontwikkelingseducatie stimuleert bijgevolg actief burgerschap. Het eigene van ontwikkelingseducatie is dat het expliciet vertrekt vanuit maatschappelijke thema's en dat het altijd en in de eerste plaats het perspectief van de Noord-Zuidproblematiek voor ogen moet blijven houden.”

Meer dan in de hiervoor vermelde definitie van NME-projecten¹³ is deze omschrijving erop gericht EDO binnen de ontwikkelingseducatie te stimuleren. Aangezien de Vlaamse regering duurzame ontwikkeling en gender beschouwt als transversale thema's in activiteiten van ontwikkelingseducatie moet “bij de kwaliteitsbeoordeling [...] worden nagegaan in welke mate de projecten beide aspecten volwaardig integreren.”¹⁴

Er zijn verder een aantal fondsen/budgetten waar educatie-gerichte initiatieven ook terecht kunnen, maar die er niet specifiek voor zijn gereserveerd :

- de subsidies voor DO (Vlaams)
- het millenniumfonds (federaal)
- de samenwerkingsovereenkomst met provincies en gemeenten (Vlaams)
- het milieuprojectenfonds (Vlaams)

In haar **advies** van 22 maart 2007 over de organisatorische en beleidsmatige inschakeling en afstemming van natuur- en milieueducatie in de beleidsontwikkelingen rond EDO formuleert de **Mineraad** volgende bedanking:

“Eén algemeen fonds voor duurzame ontwikkeling is niet haalbaar, maar bestaande projectfondsen kunnen wel aangesproken worden voor EDO-gerichte projecten en acties. De gunningcriteria van deze verticale projectfondsen kunnen deels expliciet opengetrokken worden naar EDO-gerichte vormen van educatie. Dit past ook in het stramien van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling die elke minister verantwoordelijk stelt voor het duurzaamheidsbeleid binnen zijn / haar bevoegdheid.”¹⁵

In de werkwinkel “EDO in informele en non-formele leercontexten” tijdens het EDO-overlegplatform wijzen de deelnemers op het gebrek aan projectfondsen die ruimte bieden voor het organiseren van informele en non-formele EDO. Er is daardoor te weinig ruimte voor een experimenteerplatform. Organisaties moeten de mogelijkheden krijgen en gestimuleerd worden om aan vernieuwing te werken.

Eén van de objectieven van de UNECE-strategie luidt dat de overheid moet “verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen”. Het huidige

¹² Decreet inzake ontwikkelingseducatie, art. 2.

¹³ Besluit van de Vlaamse regering tot vaststelling van de bijzondere regelen inzake de subsidiëring van projecten inzake duurzaam milieu- en natuurbeleid, 30/10/2003, BS 04/11/2003, Art. 4

¹⁴ Decreet inzake ontwikkelingseducatie, Art. 4.

¹⁵ Mineraad (2006). Advies van 22 maart 2007 over de organisatorische en beleidsmatige inschakeling en afstemming van natuur- en milieueducatie in de beleidsontwikkelingen rond EDO. Brussel.

beleid is volgens de deelnemers aan deze werkwinkel teveel verkokerd. Ruimte voor vernieuwende initiatieven ontbreekt. Beleidsdomeinen laten samenwerken, blijkt bijvoorbeeld heel moeilijk in de praktijk. Momenteel ontbreekt een kader voor een meer geïntegreerd beleid, terwijl er net nood is aan experimenten over de grenzen heen van al die verschillende hokjes. Actoren samenbrengen geeft mogelijkheden.

Indicator 1.2   Beleid en regelgevende kaders die de bevordering van EDO ondersteunen

1.2.1   In welk Vlaams beleidsdocument wordt EDO belicht?

EDO komt aan bod in de **Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling** (VSDO). In hoofdstuk 5 ('Vlaamse strategie voor duurzame ontwikkeling') is een korte paragraaf opgenomen over 'Sensibilisering, educatie en communicatie':

*"Rond de Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling, en meer bepaald rond de operationele projecten, moet sensibilisering, educatie en communicatie plaatsvinden. Dit zijn belangrijke hulpmiddelen om de doelstellingen die in de strategie zijn opgenomen in de praktijk om te zetten. Om blijvende en geïnternaliseerde resultaten te boeken in het consumptie- en productiegedrag is educatie zowel in het regulier onderwijs, in alle soorten van vorming als in het informele circuit een belangrijk instrument."*¹⁶

Ook in hoofdstuk 7 ('Bestuurlijke aspecten van de strategie') is een paragraaf gewijd aan 'Informatie, communicatie, educatie en sensibilisering':

"Om tot duurzame ontwikkeling te komen, zijn informatie, communicatie en educatie en dialoog van essentieel belang.

De uitwisseling van informatie en ervaringen inzake duurzame ontwikkeling binnen de Vlaamse overheid is een belangrijk begin. Er kan worden gedacht aan de verdere operationalisering van de website duurzame ontwikkeling, aan publicaties en persmededelingen rond duurzame ontwikkeling, enzovoort.

Een interessant instrument voor sensibilisatie is de ecologische voetafdruk.

*Middenveldorganisaties spelen een essentiële rol hierbij. Het is dan ook vanzelfsprekend dat zij betrokken zijn bij de uitwerking en uitvoering van de vertaling van een aantal aspecten van de strategie naar hun achterban en naar de brede bevolking toe."*¹⁷

Aansluitend bij de Europese en Belgische strategieën voor duurzame ontwikkeling, focust de VSDO op 7 prioritaire thema's:

1. Bestrijding van armoede en sociale uitsluiting
2. Vergrijzing
3. Klimaatverandering
4. Mobiliteit
5. Ruimtelijke Ordening
6. Duurzaam beheer van natuurlijke hulpbronnen
7. bestrijding van gezondheidsrisico's

Naast deze algemene thema's opteert de Vlaamse regering er uitdrukkelijk voor om een aantal '**operationele projecten**' te lanceren. Deze kunnen niet onder de hoger vermelde thema's worden geplaatst omdat ze verbonden zijn met meer dan één thema, wat het transversale karakter ten goede komt. Deze projecten moeten op een gecoördineerde en geïntegreerde manier worden aangepakt d.m.v. samenwerking tussen verschillende beleidsdomeinen. In de tweede fase van de strategie worden ze verder gespecificeerd in een

---

¹⁶ Leterme, Y. (2006). *Samen grenzen ver-leggen. Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling fase 1*, p. 45.

¹⁷ Idem, p. 76.

aantal concreet te nemen maatregelen en acties. De niet-exhaustieve lijst van de operationele projecten ziet er op dit moment als volgt uit:

1. Duurzaam bouwen en wonen in Vlaanderen
2. Maatschappelijk verantwoord ondernemen
3. Educatie voor duurzame ontwikkeling
4. Duurzame landbouw
5. Milieu en gezondheid
6. Duurzame mobiliteit
7. Duurzaam omspringen met water
8. Duurzame consumptie- en productiepatronen
9. Wetenschappelijk onderzoek en innovatiebeleid
10. Duurzame ruimtelijke ontwikkeling
11. Gender
12. Wereldwijde bestrijding van HIV/AIDS

EDO maakt dus deel uit van deze operationele projecten. In de betreffende **ontwerp-projectfiche**¹⁸ vinden we volgende definitie terug:

“Duurzame ontwikkelingseducatie ontwikkelt en versterkt de mogelijkheden en capaciteiten van individuen, groepen, gemeenschappen, organisaties en overheden om deskundig te oordelen en om verantwoorde keuzes te maken ten voordele van duurzame ontwikkeling. Zij kan een verschuiving in de mentaliteit van mensen bewerkstelligen en hun handelingscompetenties vergroten om hun leefomgeving veiliger, gezonder en welvarender te maken, met een lange termijnvisie voor ogen en met inzicht in het op-elkaar-betrokken-zijn van Noord en Zuid.”

Het operationeel project EDO concretiseert het Vlaamse engagement ten aanzien van de UNECE-strategie door deze aan te passen aan de specifieke lokale context en te concretiseren.

Volgende uitdagingen worden vooropgesteld:

1. De positionering van EDO ten opzichte van de bestaande educaties
2. Het creëren van krachtige leeromgevingen door op lokaal vlak te zoeken naar afstemming en samenwerkingsverbanden
3. Synergieën stimuleren tussen overheidsinitiatieven en initiatieven van verschillende actoren uit de profit- en ngo-sector
4. Zorgen voor een transparant financieringssysteem voor EDO-initiatieven zonder dat de sectorale initiatieven hierdoor financiële middelen moeten inleveren

Op lange termijn streeft dit operationele project volgende doelstelling na:

“EDO ontwikkelen en ingang doen vinden in het formele onderwijssysteem, in alle relevante vakken, en in niet-formeel en informeel onderwijs [sic] met als doel de kennis en handelingsbekwaamheid van mensen te verhogen ten voordele van een gezond en productief leven in harmonie met de natuur en met zorg voor sociale waarden, gendergelijkheid en culturele diversiteit”

Daarnaast staan tevens een aantal korte termijndoelen voorop:

- Synergieën stimuleren met educatieve initiatieven die genomen worden in het kader van de andere thema's
- Diverse media responsabiliseren via vormingsprogramma's voor journalisten en waar mogelijk mobilisatie van hun kennis en distributiekkanalen
- Er kunnen ook vormingsprogramma's voorzien worden voor leidinggevendenden, het middenveld, enz.
- Inventarisatie van alle EDO-initiatieven teneinde de sterkten en zwakten, de knelpunten en kansen te zien voor de uitvoering van het implementatieplan EDO op Vlaams niveau.
- Op een doelgroepspecifieke manier thema's van EDO ingang laten vinden in curricula en leerplannen van het regulier onderwijs van alle niveaus, evenals in

---

¹⁸ Project nr. 3: Educatie voor duurzame ontwikkeling , p. 1.

basiseducatie en volwassenenonderwijs en in vormingsprogramma's van beroepsgroepen en bedrijfssectoren, en dit bij voorkeur via intermediairen.

- EDO verankeren in informele en non-formele leerprocessen (via competentieopbouwende vorming voor beleidsmakers, leidinggevend, media, specifieke beroepsgroepen, kadervorming voor middenveldorganisaties en via educatieve acties naar de individuele burger).
- Bestaande educatieve materialen toetsen op hun verbredingsmogelijkheid naar de andere pijlers van duurzame ontwikkeling en op overdraagbaarheid naar andere vormingsprogramma's. Waar mogelijk nieuw educatief materiaal laten ontwikkelen. Hiervoor gedifferentieerde verspreidingsstrategieën ontwikkelen.
- Regionale Strategie voor duurzame ontwikkelingseducatie (UNECE) concretiseren voor Vlaanderen.
- Ervoor zorgen dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen en er voldoende materiële en personele middelen gemobiliseerd worden.
- Wetenschappelijk onderzoek stimuleren om de effectiviteit van EDO te bevorderen (omtrent effectieve leermethoden, evaluatie-instrumenten, inzetbaarheid van andere instrumenten naast educatie om win-win te verhogen, de economische effecten en stimulansen voor EDO, enz.)

Deze laatste twee doelen komen niet terug in de paragraaf 'Focussen a.d.h.v. korte termijndoelstellingen'. Nochtans zijn dit kapitale randvoorwaarden voor het welslagen van het operationele project.

De VSDO focust op 12 operationele thema's. Bij de meeste daarvan wil men educatie integreren in en implementeren via de eigen werkgroep. Enkel de thema's mobiliteit, water en HIV/AIDS zouden behandeld worden door het operationele project EDO. Het lijkt nochtans aangewezen om voor alle thema's te streven naar een gelijkaardige aanpak van het educatieve aspect. In een gemeenschappelijk advies¹⁹ over educatie voor duurzame ontwikkeling wijzen de Vlaamse onderwijsraad en de Minaraad de Vlaamse overheid op het feit dat EDO in elke thematisch project van de VSDO aan bod zou moeten komen. Zij vragen dan ook aan de overheid om onderzoek op te starten naar de aangrijpingspunten voor EDO in de andere operationele projecten van de strategie. Het gebrek aan beleidsvoorbereidend onderzoek m.b.t. EDO wordt aangeklaagd.

Ook in de '**Beleidsbrief duurzame ontwikkeling 2006-2007**'²⁰ van minister-president Yves Leterme komt EDO aan bod.

Hoofdstuk 3 is gewijd aan het specifieke duurzaam ontwikkelingsbeleid binnen de diverse beleidsdomeinen. De paragraaf over het beleidsdomein Onderwijs & Vorming stelt dat de UNECE-strategie in het voorjaar 2007 moet leiden tot een concreet implementatieplan voor Vlaanderen. Het komende jaar zal bovendien "gewerkt worden aan een brochure met goede praktijkvoorbeelden 'duurzame ontwikkeling', de Vlaamse [sic: UNECE] Strategie voor Educatie voor Duurzame Ontwikkeling en het Vlaams Implementatieplan Educatie voor Duurzame Ontwikkeling. Dit moet tot een verhoogde aandacht voor het thema 'duurzame ontwikkeling' leiden in de scholen in Vlaanderen en in Vlaanderen in het algemeen." (p.9) Binnen het beleidsdomein Werk & Sociale Economie wil men het onderwijsleven sterker betrekken bij initiatieven om maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) te stimuleren. Dit moet worden gerealiseerd binnen het 'lerend netwerk MVO en Onderwijs'. In de lerende Netwerken implementeren verschillende stakeholders MVO-instrumenten op de bedrijfsvloer.

In zijn '**Beleidsnota onderwijs en vorming 2006-2007**' wijdt minister Vandenbroucke een paragraaf aan 'educatie voor burgerzin en duurzame ontwikkeling'. Hij verwijst naar het

---

¹⁹ VLOR en Minaraad (2006). *Advies over educatie voor duurzame ontwikkeling in het leerplichtonderwijs*. Brussel.

²⁰ Leterme, Y. (2006). *Beleidsbrief duurzame ontwikkeling 2006-2007*.

VN-Decennium van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling en naar het feit dat tegen het voorjaar 2007 een concreet uitvoeringsplan voor Vlaanderen ontwikkeld moet worden. Om het Vlaamse onderwijs warm te maken voor het thema ‘duurzame ontwikkeling’ wil hij tijdens het schooljaar 2006-2007 een publicatie verspreiden met voorbeelden van goede praktijk.

Ook in de ‘**Beleidsbrief Leefmilieu 2007**’ wordt in de beleidsinvulling voor het begrotingsjaar 2007 verwezen naar het opstellen van een Vlaams Implementatieplan EDO, samen met andere betrokken beleidsdomeinen. “De eerste EDO-maatregelen en acties worden genomen, te beginnen met de opmaak van een inventaris van bestaande EDO-initiatieven en het vastleggen van EDO-indicatoren geënt op de Vlaamse situatie.” (p. 11)

1.2.2 In welk Vlaams regelgevingsdocument wordt EDO belicht?

Er bestaat geen specifiek regelgevingsdocument m.b.t EDO. De regelgeving inzake de subsidiëring van NME-projecten en ontwikkelingseducatie en subsidies voor DO werden hiervoor reeds beschreven (zie 1.1.7).

1.2.3 In welke mate is EDO gericht op relevante nationale wetgeving en opgenomen in de nationale curricula en/of eindtermen, ordonnanties, eisen: op alle niveaus van het formele onderwijs zoals opgevat door uw onderwijssysteem in overeenstemming met de ISCED-code?

Van bij het begin van de invoering van de **eindtermen** in het Vlaamse onderwijs werden een aantal ‘educaties’ zoals burgerzin, gezondheidseducatie, milieueducatie, enz. voor het secundair onderwijs als vakoverschrijdende thema’s aangeboden²¹. In het lager onderwijs zijn ze geïntegreerd in het leergebied wereldoriëntatie. De maatschappij van vandaag vereist van haar burgers echter andere competenties dan pakweg twintig jaar geleden. De vraag naar de invoering van andere educatie(s), bijvoorbeeld EDO, is dan ook actueel. In deze context wordt de discussie gevoerd of EDO in het curriculum moet worden opgenomen als zelfstandige educatie dan wel of de bestaande educaties ingangen kunnen vormen waarlangs duurzaamheidsvraagstukken kunnen worden benaderd. In een gemeenschappelijk advies²² omschrijven de Vlaamse Onderwijsraad (VLOR) en de Minaraad EDO als een “kompas voor andere educaties”. Elke educatie kan zich ontplooiën tot EDO als ze ingaat op duurzame ontwikkeling: dit concept kan dan worden beschouwd als de ‘magneet’ die de ‘kompasnaaldjes’ van alle educaties in dezelfde richting zet. Concreet houdt dit in dat EDO geen afzonderlijke educatie in het leerplichtonderwijs moet worden maar eerder meegenomen dient te worden in bestaande vakken en leergebieden die met elkaar zoeken naar verbanden zodat – indien gewenst – vakoverschrijdend gewerkt kan worden. EDO als afzonderlijke educatie bestaat dan niet, maar een brede waaier aan educaties, elk met hun eigen identiteit, moet EDO opnemen. Men heeft het dan over EDO-gerichte educatie, waarbij de inhoud geïntegreerd wordt in het ruimere kader van duurzame ontwikkeling.

De ontwikkelingsdoelen en eindtermen van het **basisonderwijs** maken geen expliciete vermelding van duurzame ontwikkeling. Het leergebied wereldoriëntatie biedt wel een aantal mogelijkheden voor EDO aan de hand van de ontwikkelingsdoelen en eindtermen,

---

²¹ Sleurs, W. (2006). *Educatie voor duurzame ontwikkeling: leren met het oog op een betere leefwereld, hier en elders, vandaag en morgen*. Impuls, 37 (2), pp. 90-102.

²² VLOR en Minaraad (2006). *Advies over educatie voor duurzame ontwikkeling in het leerplichtonderwijs*. Brussel.

afhankelijk van hoe die door de betrokken leerkrachten en/of in het leerplan worden geïnterpreteerd. Ter illustratie (niet limitatief):

Ontwikkelingsdoelen wereldoriëntatie kleuteronderwijs:

- 1.12: de kleuters tonen een houding van zorg en respect voor de natuur
- 4.5: de kleuters beseffen dat sommige mensen een andere levenswijze hebben dan zichzelf, als ze geconfronteerd worden met beelden, informatie of mensen uit een andere cultuur

Eindtermen wereldoriëntatie lager onderwijs:

- 1.19: de leerlingen kunnen met concrete voorbeelden uit hun eigen omgeving illustreren hoe mensen op negatieve maar ook op positieve wijze omgaan met het milieu en dat aan een milieuprobleem vaak tegengestelde belangen ten grondslag liggen.
- 4.4: de leerlingen kunnen illustreren dat welvaart zowel over de verschillende landen in de wereld als in België ongelijk verdeeld is

In het **secundair onderwijs** vinden we eindtermen m.b.t. duurzame ontwikkeling expliciet terug in de vakken aardrijkskunde en biologie. Daarnaast is het begrip aanwezig in sommige vakoverschrijdende eindtermen van het thema milieueducatie.

Aardrijkskunde 2de graad (ASO, KSO, TSO):

- 22: de leerlingen houden in hun handelen rekening met duurzame ontwikkeling in tijd en ruimte

Aardrijkskunde 3de graad (ASO, KSO, TSO):

- 10: de leerlingen kunnen productie en consumptie van voedsel en hulpbronnen in relatie brengen met demografische evolutie en welvaartsniveau in het kader van duurzame ontwikkeling
- 26: de leerlingen kunnen voorstellen aanbrengen voor ruimtegebruik in het kader van duurzame ontwikkeling

Biologie 2de graad (ASO):

- 26: de leerlingen kunnen het belang van duurzame ontwikkeling aantonen

Milieueducatie 2de graad (ASO, KSO, TSO, BSO):

- 2: de leerlingen zijn bereid tot een duurzaam gebruik van grondstoffen, goederen, energie en vervoermiddelen

Milieueducatie 3de graad (ASO, KSO, TSO, BSO):

- 4: de leerlingen hebben bij het kopen van goederen en verbruiken van diensten oog voor nieuwe, milieuvriendelijke alternatieven of kleinschalige alternatieven in het kader van een duurzame ontwikkeling.

Het spreekt voor zich dat ook andere vakken, waar geen expliciete melding wordt gemaakt van duurzame ontwikkeling, een betekenisvolle bijdrage kunnen leveren aan EDO. Op basis van een eerste screening van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen op de aanwezigheid van de **sleutelthema's uit de UNECE-strategie**, kwamen de VLOR en de Minaraad alvast tot onderstaande tabel. Zij verzoeken de minister van Onderwijs bovendien om deze screening meer gedetailleerd en grondiger uit te voeren en ze uit te breiden naar de ontwikkelingsdoelen voor het buitengewoon onderwijs.

Minister Vandenbroucke reageerde hierop als volgt²³:

“Zoals gevraagd in het advies, zal de entiteit Curriculum alle eindtermen en ontwikkelingsdoelen (zowel leergebied- en vakgebonden als leergebied- en vakoverschrijdende), inclusief deze van het buitengewoon onderwijs, grondig screenen op hun relevantie voor het thema ‘duurzame ontwikkeling’. De resultaten van deze screening zullen worden opgenomen in een brochure die de entiteit Curriculum aan het ontwikkelen is in samenwerking met Coprogram, de Vlaamse federatie van NGO's voor ontwikkelingsamenwerking.

²³ Vandenbroucke, F., *antwoord aan de voorzitter van de Minaraad op het advies van 22 maart 2007 over educatie voor duurzame ontwikkeling in het leerplichtonderwijs*, Brussel, 12 juli 2007.

Wat betreft de aanbeveling om bij het evaluatieonderzoek van de eindtermen de verschuivende maatschappelijke visie op duurzame ontwikkeling in het algemeen en educatie voor duurzame ontwikkeling in het bijzonder in rekening te brengen, kan ik stellen dat dit indirect wordt meegenomen. De eindtermen met betrekking tot duurzame ontwikkeling worden immers meegenomen in de bevraging van de respondenten. Bij zowel middenveldorganisaties als leraren, directeurs en leerlingen wordt daarbij gepeild naar de haalbaarheid en de onderwijskundige en maatschappelijke relevantie van die eindtermen.”

Tabel 1: screening eindtermen en ontwikkelingsdoelen aan de hand van de sleutelthema's uit de UNECE-strategie

EDO in de bestaande eindtermen en ontwikkelingsdoelen					
Sleutelthema's	KO ²⁴	LO	SO graad 1	SO graad 2	SO graad 3
Armoedebestrijding					x
Bedrijfsverantwoordelijkheid					
Beheer van natuurlijke hulpbronnen		x	x	x	x
Biodiversiteit			x	x	x
Burgerzin	x	x	x	x	x
Culturele diversiteit	x	x	x	x	x
Democratie/goed bestuur	x	x	x	x	x
Ethiek	x	x	x	x	x
Gender gelijkheid		x	x	x	x
Gezondheid	x	x	x	x	x
Landschapsdiversiteit			x	x	x
Mensenrechten		x		x	x
Milieubescherming	x	x	x	x	x
Plattelands- en stadsontwikkeling			x	x	x
Productie- en consumptiepatronen		x		x	x
Rechtvaardigheid		x	x	x	x
Veiligheid	x	x	x	x	x
Verantwoordelijkheid		x	x	x	x
Vrede	x	x	x	x	x

De VLOR en de Minaraad concluderen dat de sleutelthema's dus “aanwezig [zijn] in de eindtermen, maar de samenhang tussen de verschillende thema's is niet zonder meer af te leiden uit de eindtermen. Die dwarsverbindingen en de manier waarop educatoren die dwarsverbindingen aanbrengen, zijn juist noodzakelijk voor educatie voor duurzame ontwikkeling. Het is een zaak van elke autonome school om vanuit haar pedagogisch project die noodzakelijke dwarsverbindingen aan te reiken. Hiervoor krijgen ze aangrijpingspunten aangereikt door bijvoorbeeld de leergebiedspecifieke eindtermen zoals in wereldoriëntatie in het basisonderwijs en de vakoverschrijdende eindtermen in het secundair onderwijs en de leerplannen. Daarnaast kunnen ze ondersteuning krijgen van en inspiratie vinden bij de pedagogische begeleiding van de netten, de navorming vanuit de netten of bij externen, vanuit 'good practices' in andere scholen, enz.”²⁵

De **pedagogische begeleiding** van de netten speelt dus een zeer cruciale rol m.b.t. de implementatie van EDO in de scholen. Alle scholen moeten op basis van de eindtermen en

²⁴ KO = kleuteronderwijs, LO = lager onderwijs, SO = secundair onderwijs

²⁵ VLOR en Minaraad (2006). *Advies over educatie voor duurzame ontwikkeling in het leerplichtonderwijs*. Brussel, p. 11

ontwikkelingsdoelen aandacht besteden aan de verschillende educaties, maar schoolteams kunnen op zeer uiteenlopende manieren aan EDO-gerichte educaties werken. Minimaal moet gewerkt worden aan de thema's die voorkomen in de eindtermen en ontwikkelingsdoelen; maximaal kan een school bewust kiezen voor EDO en de onderlinge samenhang tussen de verschillende thema's. Tussen deze twee uitersten zijn alle schakeringen mogelijk. De bereidheid van een school om EDO een plaats te geven in het pedagogisch project samen met de creativiteit van alle betrokkenen zijn wellicht doorslaggevend wat betreft het succes van de integratie van EDO in het curriculum. In de werkwinkel "EDO in het leerplichtonderwijs" tijdens het overlegplatform van 2 oktober werd erop gewezen dat de pedagogische begeleidingsdiensten vraaggestuurd werken. Het is dus belangrijk dat de scholen zelf ook een gevoeligheid voor EDO verwerven. Men suggereert tijdens deze werkwinkel ook om een goede pedagogische leerlijn voor duurzame ontwikkeling te ontwikkelen zoals dat reeds in Nederland en Australië gebeurde.

Binnen de sector van Natuur- en Milieueducatie (NME) wordt binnen het leerplichtonderwijs sinds een tiental jaar gewerkt aan het project **Milieuzorg Op School (MOS)**²⁶. MOS wil scholen ondersteunen om op een pedagogisch verantwoorde manier te werken aan een eigen milieuzorgsysteem. Dit wordt door de deelnemers aan de werkwinkel gezien als een goed kanaal om EDO in het leerplichtonderwijs op gang te krijgen en te houden. MOS werkt via een ruim draagvlak, legt de noodzakelijke dwarsverbanden, zorgt voor een brede begeleiding, vorming en ondersteuning van scholen. Men wijst daarbij op de wenselijkheid om samen te werken met NGO's.

Er worden vanuit het beleid geen specifieke eisen rond EDO gesteld naar het **hogere onderwijs**. Wel werden een aantal initiatieven vanuit de Vlaamse Overheid opgestart en/of ondersteund die leiden tot meer integratie van het thema Duurzame Ontwikkeling in de curricula. Hieronder worden enkele van deze initiatieven beschreven:

- **ECOCAMPUS**: Dit is de milieuzorgwerking van de Vlaamse overheid op maat van het hoger onderwijs. Deze werking bestaat uit drie pijlers: het opzetten van een milieuzorgsysteem (interne bedrijfsvoering) op maat van het hoger onderwijs, het stimuleren van milieuzorg in het studentenleven en het integreren van milieugerelateerde thema's in de curricula. Voor deze laatste pijler werd reeds lesmateriaal uitgewerkt en studiedagen georganiseerd voor de opleiding gezondheidszorg.
- **Project DOEN!**: Dit project is gericht op het opzetten en uitbouwen van een thematisch lerend netwerk voor het hoger onderwijs in Vlaanderen rond de thema's: MVO, sociale economie, duurzame ontwikkeling en bedrijfsethiek. Binnen dit project bestaat de mogelijkheid projecten in te dienen voor cofinanciering waarbij het integreren van deze thema's in het curriculum en de bedrijfsvoering van de instellingen van het hoger onderwijs centraal staat. DOEN! is tevens een project waarvoor de krachten vanuit de verschillende beleidsdomeinen Onderwijs, Leefmilieu en Werk en Sociale Economie gebundeld werden;
- **TRIVISI**: Dit project werd opgestart in juni 2000 door de toenmalige minister van Werkgelegenheid en Toerisme. Het groeide vanuit de noodzaak om duurzamer te gaan ondernemen. In het kader van TRIVISI werd getracht maatschappelijk verantwoord ondernemen vorm te geven via gedragsbeïnvloedende instrumenten. Verschillende instellingen van het hoger onderwijs dienden projecten in om het opleidingsaanbod ivm MVO uit te werken. Aanvullend op de middelen van de Vlaamse Overheid in het kader van TRIVISI werden ook ESF-middelen ter beschikking gesteld voor de uitwerking van instrumenten en methodieken rond MVO.

---

²⁶ Zie ook: www.milieuzorgopschool.be

- **Digitaal kenniscentrum MVO:** Dit is één van de initiatieven binnen het TRIVISI-project en heeft onder andere tot doel informatie aan te bieden rond MVO aan verschillende doelgroepen, waaronder het hoger onderwijs.

In de werkwinkel “EDO in het hoger onderwijs” tijdens het EDO-overlegplatform van 2 oktober wezen de deelnemers op het feit dat curricula meestal monodisciplinair worden opgesteld, terwijl voor duurzame ontwikkeling juist een transdisciplinaire aanpak nodig is. Op korte termijn is het echter meer haalbaar DO in afzonderlijke vakken in te voeren, hoewel dit niet de optimale oplossing biedt.

Men kan EDO in het hoger onderwijs integreren als een regulatief idee (zie ook hiervoor) en/of als een afzonderlijk vak. De deelnemers aan de werkwinkel stellen dat beide opties complementair kunnen zijn en schetsen een aantal mogelijke scenario's:

- Het bestaan van een vak ‘duurzame ontwikkeling’ dient als hefboom voor het integreren van duurzame ontwikkeling als regulatief idee in de andere vakken. Dit werkt vooral wanneer dit vak niet in het eerste maar in het laatste jaar gegeven wordt als sluitstuk.
- In de verschillende vakken van meerdere (alle) curricula wordt er aandacht besteed aan duurzame ontwikkeling met daarnaast een volwaardig keuzevak (of plichtvak) ‘duurzame ontwikkeling’ gebaseerd op een transdisciplinaire aanpak.
- Posthogeschool-/universitair aanbod zoals postgraduaat (getuigschrift), banaba (bachelor na bachelordiploma) of manama (master na masterdiploma) in duurzame ontwikkeling (eveneens transdisciplinair maar met een afzonderlijke certificering of diplomering).
- Het integreren van duurzame ontwikkeling als een regulatief idee kan het sterkst gebeuren indien met het als een basiscompetentie voor de opleidingen gaat zien. Best kan men vertrekken van het expliciteren van duurzame ontwikkelingscompetenties die reeds in andere competenties vervat zijn. In dit verband werd reeds door DHO-Nederland goed werk verricht.

Belangrijk voor het implementeren van EDO in de (vooral professionele) opleidingen is het contact met bedrijven die duurzame ontwikkeling in hun bedrijfsvoering en producten doorvoeren door deze bedrijven te betrekken in de opleiding via lessen, stages, enz.

Er werden tijdens deze werkwinkel een aantal mogelijkheden opgesomd om EDO in het hoger onderwijs te stimuleren:

- samenwerking met KMO's die duurzame ontwikkeling integreren in hun bedrijfsvoering en/of producten;
- onderzoek gericht op duurzaamheid in de bedrijfsvoering;
- docenten (en studenten) ervaring laten opdoen in dergelijke bedrijven;
- financiële stimulansen: projectfondsen liggen vaak aan de basis van de integratie van duurzame ontwikkeling in de hogeronderwijsinstellingen, voor de bestending ervan is het meestal noodzakelijk binnen de instelling fondsen vrij te maken;
- EDO opnemen in de accreditatie-criteria van de NVAO²⁷ zou zeer sterke stimulansen kunnen zijn voor de integratie ervan in de opleidingen;
- bestaande projecten verder zetten en uitbreiden (DOEN, DHO, uitgebreide Ecocampus, ...) om de op gang gekomen dynamiek in stand te houden en te verspreiden;
- verbanden leggen met andere thema's in het hoger onderwijs, bijvoorbeeld diversiteit

Verder wijzen de deelnemers op het bestaan van een meetinstrument voor duurzame ontwikkeling in het hoger onderwijs, nl. AISHE (Auditing Instrument for Sustainability in

---

²⁷ <http://www.nvao.net>

Higher Education)²⁸, en op het feit dat de associaties recent een engagementsverklaring ondertekend hebben over duurzame ontwikkeling. Zij engageerden zich hiermee tot een inventarisatie, het organiseren van trefdagen voor het management en de creatie van lerende netwerkwerken.

1.2.4 In welke mate komt het informele en niet-formele leren aan bod in het Vlaamse implementatieplan voor EDO en/of relevante nationale beleids- en/of regelgevende documenten?

De **VSDO** stelt dat, om blijvende en geïnternaliseerde resultaten te boeken, educatie “zowel in het reguliere onderwijs, in alle soorten van vorming als in het informele circuit”²⁹ een belangrijk instrument is.

In de fiche over het **operationele project** educatie voor duurzame ontwikkeling begrijpt men EDO “in zijn meest brede betekenis, als een ‘levenslang leren’, niet alleen in een formele onderwijs- of vormingscontext, maar ook in diverse vormen van informeel en non-formeel leren”³⁰. Ook de vooropgestelde lange termijndoelstelling (zie hiervoor) verwijst expliciet naar diversiteit aan leercontexten waarin EDO een plaats kan krijgen. De concrete maatregelen hiertoe vinden hun vertaling in de korte termijndoelen.

Met betrekking tot informeel en non-formeel leren speelt het **maatschappelijk middenveld** een belangrijke rol, denk maar aan sociaal cultureel werk voor jongeren en volwassenen, niet-gouvernementele organisaties, vakbonden, werkgevers, enz. De VSDO hecht veel belang aan de betrokkenheid van het middenveld. “Zij zijn, door creatieve en innoverende initiatieven, vaak in de educatieve sfeer, soms ‘piloot’ in het uitwerken van duurzame initiatieven. [...] Dit verhoogt het draagvlak voor duurzame ontwikkeling en is mede een basis voor het doen ontstaan van een mentaliteitswijziging bij de bevolking rond een aantal thema’s.”³¹

1.2.5 In welke mate komt de component van ‘publieke bewustmaking’ aan bod in de relevante beleidsdocumenten die gericht zijn op EDO?

De **VSDO**³² wil een bijdrage leveren aan “een mentaliteitsverandering, aan een bewustwording van aspecten van duurzame ontwikkeling en vooral aan het ontwikkelen van een nieuwe denk- en handelingsvisie ten aanzien van de overheid, bedrijfsleven en consument.”

“Duurzame ontwikkeling is in belangrijke mate een kwestie van attitude. Voor de meeste van de noordelijke culturen betekent denken in termen van duurzame ontwikkeling meteen ook een verandering van paradigma, het aannemen van nieuwe visies, het afstappen van een bestaande overconsumptie- en wegwerpcultuur. .. Precies omdat attitude een belangrijke rol speelt, is educatie voor duurzame ontwikkeling essentieel. Educatie werd op de VN-top in Rio (1992) reeds genoemd als een van de belangrijke elementen om een duurzame samenleving te kunnen realiseren.”

Het **operationele project EDO** ziet het als één van haar uitdagingen om “synergieën [te] stimuleren tussen overheidsinitiatieven en initiatieven van verschillende actoren uit de

---

²⁸ <http://www.dho.nl/aishe>

²⁹ Leterme, Y. (2006). *Samen grenzen ver-leggen. Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling fase 1*, p. 45.

³⁰ *Project nr. 3: Educatie voor duurzame ontwikkeling*, p. 1.

³¹ Leterme, Y. (2006). *Samen grenzen ver-leggen. Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling fase 1*, p. 41.

³² Idem, pp. 28-29

profit- en ngo-sector, om maximale leereffecten na te streven en de bewustwording te vergroten van de verwevenheid van de kernbegrippen van EDO”³³. Op korte termijn wil men daarom EDO verankeren en stimuleren in diverse formele, non-formele en informele leerprocessen. De UNECE-strategie besteedt in het bijzonder ook aandacht aan de (massa)media als belangrijke, intermediaire actor m.b.t. EDO. Het is dan ook één van de korte termijn doelstellingen van het operationele project EDO om diverse media te responsabiliseren om een eenduidige berichtgeving inzake DO te verzekeren en om waar mogelijk hun kennis en distributiekanaalen te mobiliseren. De VSDO stelt immers dat “ook media kunnen bijdragen tot het opvoeden van mensen tot weerbare consumenten en gezinnen. Er moet over gewaakt worden dat media mensen en gezinnen niet verleidt tot mateloze consumptie en schuldenlast.”³⁴

Indicator 1.3 Vlaams beleid ondersteunt synergieën tussen processen rond duurzame ontwikkeling en EDO

1.3.2 Is EDO een onderdeel van het beleid rond duurzame ontwikkeling indien dit in uw land bestaat?

Het beleid inzake duurzame ontwikkeling is in België verspreid over de **verschillende bestuursniveaus**. Op het federale niveau is er een (uittredend) staatssecretaris voor duurzame ontwikkeling. In Vlaanderen is duurzame ontwikkeling een bevoegdheid van minister-president Kris Peeters.

Educatie voor duurzame ontwikkeling situeert zich vooral op het Vlaamse niveau: het zijn de ministers van onderwijs (Frank Vandenbroucke) en leefmilieu (Hilde Crevits) die gezamenlijk bevoegd zijn voor de implementatie van de UNECE-strategie in Vlaanderen.

Hoewel EDO één van de operationele projecten is van de VSDO (zie ook hiervoor), kan men dus niet stellen dat het – exclusief – een onderdeel vormt van het beleid rond duurzame ontwikkeling. Eerder werd al gewezen op het feit dat EDO onvoldoende aan bod komt in elk van de thematische projecten van de VSDO.

1.3.3 Welke synergieën bestaan er op nationaal niveau tussen het EDO-proces van de UNECE, het globale UNESCO-proces rond het EDO-decennium en andere beleidsprocessen rond EDO en duurzame ontwikkeling?

Er bestaan in Vlaanderen geen formele synergieën tussen het EDO-proces van de UNECE, het globale UNESCO-proces en andere beleidsprocessen rond EDO. Om EDO in Vlaanderen te implementeren, wordt uitgegaan van de objectieven, fasering en indicatoren van de UNECE. Het is de bedoeling dat het Vlaamse EDO-implementatieplan sturing geeft aan het operationele project EDO van de Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling.

Objectief 2: *Duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren*

Indicator 2.6 Strategieën en instrumenten zijn ter plaatse om veranderingen in kennis, attitude en praktijk ten gevolge

---

³³ Project nr. 3: *Educatie voor duurzame ontwikkeling*, p. 2

³⁴ Letorme, Y. (2006). *Samen grenzen ver-leggen. Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling fase 1*, p. 43

van niet-formeel en informeel leren m.b.t. EDO bij burgers te evalueren

2.6.1 Is er een beleid dat zich richt tot niet-formeel en informeel leren?

Vanuit **verschillende beleidsdomeinen** worden verschillende initiatieven genomen die onder de noemer informeel of non-formeel leren (kunnen) worden geplaatst. Vanuit het departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media wordt er zeer systematisch gewerkt aan niet-formeel leren, meer bepaald binnen het sociaal-cultureel werk.

De sector **sociaal-cultureel werk** omvat weliswaar niet alle vormen van niet-formele educatie, maar toch een belangrijk deel ervan. Sociaal-cultureel werk is een onderdeel van het Vlaamse cultuurbeleid. De opdracht ervan wordt als volgt weergegeven³⁵:

"Het stimuleert grote groepen van de bevolking om actief deel te nemen aan de democratische discussie omtrent de toekomst van de samenleving en om mee richting te geven aan de beslissingen die worden genomen op diverse beleidsniveaus. Deze rol draagt ertoe bij dat de kwaliteit van het debat wordt verbeterd en dat het sociale weefsel wordt versterkt. Dit werk wordt gerealiseerd in een veelheid van werksoorten zoals het vormingswerk in verenigingen, organisaties en projecten voor volksontwikkelingswerk en de amateuristische kunstbeoefening."

Informeel en non-formeel leren wordt in Vlaanderen o.m. in de context van **volwasseneneducatie** aangehaald. Onder informele volwasseneneducatie worden alle vormen van leren die plaatsvinden in het dagelijkse leven verstaan. Niet-formele volwasseneneducatie wordt beschreven als de georganiseerde educatieve activiteiten die plaatsvinden buiten de formele educatieve systemen.

In realiteit zijn deze vormen van volwasseneneducatie echter niet altijd strikt te scheiden.³⁶ Ze lopen door elkaar in één en dezelfde activiteit, werken aanvullend of staan met elkaar op gespannen voet. Educatie is vooralsnog een menselijke, dynamische activiteit.

Het **sociaal-cultureel volwassenenwerk** als onderdeel van sociaal-cultureel werk vervult een belangrijke rol in het non-formeel leren. Niet-formeel leren wordt in het decreet omschreven als:

"een onderdeel van het beleidsveld sociaal-cultureel werk; het omvat de activiteiten die de ontplooiing van volwassenen en hun maatschappelijke participatie willen bevorderen; personen nemen er vrijwillig deel aan, los van enig schoolverband en los van elke vorm van beroepsopleiding."

De Vlaamse Gemeenschap ondersteunt in het domein van het sociaal-cultureel volwassenenwerk organisaties die een bijdrage leveren tot de vorming van een gemeenschap van competente en geëmancipeerde personen, die zich maatschappelijk engageren.

Non-formeel leren en informeel leren is ook geïntegreerd in het **jeugdwerk**³⁷. Jeugdwerk wordt per definitie omschreven als *"sociaal-cultureel werk op basis van niet-commerciële doelen voor of door de jeugd, in de sfeer van de vrije tijd, onder educatieve begeleiding en ter bevordering van de algemene en integrale ontwikkeling van de jeugd die daaraan deelneemt op vrijwillige basis"*. Een jeugdwerker is *"elke persoon die verantwoordelijkheid op zich neemt en aantoonbare ervaring heeft, of inspanningen levert op vlak van scholing of vorming met betrekking tot jeugdwerk"*.

---

³⁵ Kaderdecreet van 4 april 2003 betreffende het sociaal-cultureel volwassenenwerk

³⁶ Vanwing. (2002). Agogen, cipers van het levenslange leren. In: *Vizier op Agogiek*. Leuven: Garant

³⁷ Anciaux, B. (2006), *Vlaams Jeugdbeleidsplan 2006-2009*. Brussel: Vlaamse Regering.

Het **Vlaamse jeugdbeleid** wil bijdragen tot de optimale participatie, ontplooiing en ontwikkeling van alle kinderen en jongeren, zowel als individuen als in formele en informele groepen. Het besteedt bijzondere aandacht aan maatschappelijke betrokkenheid en verantwoordelijkheid. Het is gebaseerd op vertrouwen in de mogelijkheden van jongeren en op geloof in de grote diversiteit van de jeugd. Die wordt beschouwd als volwaardige actor in en mede-eigenaar van de democratische samenleving.

De Vlaamse overheid wil deze ontplooiing vormgeven op een proactieve, systematische, duurzame en samenhangende wijze, in alle facetten, geledingen, structuren en niveaus van haar beleidsvoering, en op een interactieve, participatieve en dialogerende wijze.

Het jeugdwerk is, als levendig, alert en succesvol (pedagogisch) project, in min of meerdere mate een vorm van informeel leren, en vindt plaats in de vrije tijd en op **vrijwillige basis**, vaak tussen of onder leeftijdsgenoten. Het Witboek Jeugd van de Europese Commissie schuift voor de jeugdsector vier belangrijke onderwerpen naar voren: vrijwilligerswerk, participatie, informatie en kennis over kinderen en jongeren. De federale overheid keurde recent het statuut van de vrijwilliger goed. De Vlaamse overheid, op haar beurt, wil het engagement van de jonge vrijwilligers faciliteren en sluit zich bij beide trajecten aan.

Informeel en niet-formeel leren vindt – bij uitstek in het kader van EDO – vaak ook plaats in de **activiteiten van NGO's**. Bij de indicatoren 1.1.6 en 1.1.7 schetsten we al welke raamwerken daarvoor aanwezig zijn binnen de natuur- en milieusector en de noord-zuidbeweging.

2.6.2 Zijn er instrumenten om niet-formeel en informeel leren te stimuleren?

Zowel via economische, juridische als sociale instrumenten worden informeel en niet-formeel leren binnen het **sociaal-cultureel volwassenenwerk** gestimuleerd.

Economisch instrument

De Vlaamse overheid ondersteunt een verscheidenheid aan organisaties. Deze organisaties hebben de vorm van een vereniging, beweging of vormingsinstelling. Erkenning en Subsidiëring verschilt naargelang de werkvorm. Momenteel worden 54 verenigingen, 13 Vormingplus-centra, 26 vormingsinstellingen en 32 bewegingen gesubsidieerd binnen dit decreet³⁸.

Juridisch instrument

Alle organisaties die in het kader van het decreet wensen gesubsidieerd te worden, dienen per beleidsperiode een beleidsplan op te stellen. Volgens de regelgeving van 2004³⁹ moet hierin aangetoond worden dat er gebruik wordt gemaakt van de sociaal-culturele methodiek, dat er een visie op mens en samenleving is, wat de doeloriëntatie van de organisatie is, wat de functies zijn, welke strategieën er gebruikt worden, welke de processen zijn die begeleidt worden en van welke werk- en handelingsprincipes er gebruik gemaakt wordt.

Het sociaal-cultureel volwassenenwerk heeft vier functies, namelijk de culturele functie, de maatschappelijke activeringsfunctie, de educatieve functie en de gemeenschapsvormende functie. Functies staat voor dat soort werking dat een organisatie opzet en het soort effect dat men ermee wil bereiken. De verschillende organisaties nemen verschillende soorten functies op. In het decreet staat welke functies de verschillende soorten organisaties moeten opnemen. De educatieve functie komt in elke werkvorm aan bod.

---

³⁸ Idem.

³⁹ Baert H., Ketelslegers, B., Vriendt, J. *Sociaal-Cultureel volwassenenwerking, regelgeving 2004. Wat is een 'Sociaal-Culturele Methodiek'?* Brussel: SoCiuS

Sociale instrumenten

Voor de praktijkondersteuning van sociaal-culturele organisaties werd het steunpunt SoCiuS opgericht. Dit is een autonome organisatie die voor het werkveld van het sociaal-cultureel volwassenenwerk de volgende kernopdrachten vervult: praktijkondersteuning, praktijkontwikkeling; beeldvorming en communicatie. Het steunpunt werkt aan haar kernopdrachten door middel van activiteiten als begeleiding, deskundigheidsbevordering en implementatie van kwaliteitszorg, onderzoek, ontwikkeling en gegevensverzameling, informatie en communicatie, vertegenwoordiging en internationale samenwerking.

De Federatie van Organisaties voor Volksontwikkelingswerk (F.O.V), behartigt de belangen van zowat 90% van de erkende verenigingen, bewegingen en vormingsinstellingen bij allerlei instanties die richtlijnen, regels en taksen opleggen aan de organisaties.

Zowel Socius als F.O.V worden gesubsidieerd door de Vlaamse overheid.

Ook binnen het **jeugdwerk** bestaan er juridische, economische en sociale instrumenten om informeel en non-formeel leren te stimuleren.

Juridisch instrument

Het juridisch kader voor het jeugdwerk wordt gevormd door het decreet van 29 maart 2002 op het Vlaamse Jeugdbeleid⁴⁰. Om als landelijk georganiseerde jeugdvereniging te worden erkend, moet de vereniging aan bepaalde algemene voorwaarden voldoen. De verenigingen moet ook minstens zes keer een module realiseren. Die modules zijn:

- begeleiding van lokale jeugdverenigingen
- activiteitenaanbod voor de jeugd
- begeleiding of vorming van jeugdwerkers
- productontwikkeling

Economisch instrument

Om de betrokkenheid bij en de participatie van de jeugd in het beleid en de positieve beeldvorming over de jeugd te stimuleren, subsidieert de Vlaamse regering verenigingen zonder winstoogmerk en projecten die tot doel hebben de participatie van de jeugd ter voorbereiding of uitvoering van het Vlaamse jeugdbeleidsplan te bevorderen, alsook de informatie aan of communicatie over de jeugd te verbeteren.

Aan de erkende landelijk georganiseerde jeugdverenigingen kunnen, naast de driejaarlijkse subsidies, subsidies worden toegekend voor de realisatie van een project. De projecten richten zich op de prioriteiten zoals bepaald in het Vlaams jeugdbeleidsplan en ondersteunen de samenwerking met belendende sectoren.

In het Decreet van 29 maart 2002 op het Vlaamse jeugdbeleid zijn de regels vastgelegd voor de subsidiëring van:

- landelijk georganiseerde jeugdverenigingen
- experimenteel jeugdwerk
- participatie en communicatie
- internationale projecten
- jeugdcultuur(met inbegrip van de kunsteducatieve verenigingen voor de jeugd)
- Jint
- de Vlaamse Jeugdraad
- het Steunpunt Jeugd

Sociale instrumenten

Ter ondersteuning van de sector werd het steunpunt jeugd opgericht. Dit is een pluralistische organisatie die als doel heeft een bijdrage te leveren aan het optimaal functioneren van het jeugdwerk op alle niveaus en in al zijn aspecten. Daartoe zal het de kennis en meningsvorming over jeugdbeleid en jeugdwerk bevorderen, zowel op nationaal

---

⁴⁰ Vlaamse Regering (2002). *Decreet van 29 maart 2002 op het Vlaamse jeugdbeleid*. Brussel.

als op internationaal niveau en de culturele diversiteit bevorderen; onder andere door middel van informatie en documentatie, promotie en spreiding, studie en onderzoek. Het steunpunt vervult de volgende functies:

- verzamel- en multiplicatorfunctie
- methodiekontwikkeling, vorming en ondersteuning op het vlak van participatie
- communicatiefunctie
- dienstverleningsfunctie
- onderzoeksfunctie
- informatie-uitwisselingfunctie

De opleiding of vorming van de vele duizenden vrijwilligers en semi-vrijwilligers krijgen veel aandacht in het jeugdbeleid. De grenzen tussen formeel leren, niet-formeel leren (denk aan kadervorming in het jeugdwerk en bewuste deelname aan vorming) en informeel leren (zoals leren door participeren of deelnemen) vervagen ten voordele van een algemene erkenning van verworven competenties (EVC). Het vraagstuk van de erkenning van de competenties die men verwerft door actief te participeren in vrijwilligersorganisaties, houdt voor heel het maatschappelijke middenveld een dubbele uitdaging in. Zo moet elke middenveldorganisatie onderzoeken hoe zij zich kan versterken als krachtige leeromgeving voor haar vrijwilligers. De tweede uitdaging bestaat erin de competenties die vrijwilligers verwerven via hun actieve participatie aan het verenigingsleven ook elders te valoriseren, zowel in andere verenigingen als in opleidingstrajecten of zelfs in het beroepsleven.

Tot dusver beperkte de Vlaamse overheid zich tot enerzijds het stimuleren van vrijwilligerswerk en anderzijds het (louter formeel) homologeren van een aantal attesten. De recente ontwikkelingen inzake het EVC (Erkennen van Verworven Competenties) en levenslang en levensbreed leren nopen de Vlaamse overheid echter tot een meer proactief competentiebeleid.

De nieuwe instrumenten die voor erkenning van de verworven competenties zorgen, mogen er echter niet voor zorgen dat er een verzakelijking of een formalisering optreedt van het informele leren. Uitgangspunt is en blijft dat het jeugdwerk belangrijk is om wat het is: het speelse en plezierige samenzijn van jonge mensen. Het beleid dat wordt ontwikkeld dient in eerste instantie om deze waardevolle werkvormen te ondersteunen zodat zoveel mogelijk kinderen en jongeren hier kunnen aan deelnemen. Ook de aansluiting van EVC op het jeugdwerk danst op de slappe koord van overmatige of ongewenste instrumentalisering. Enerzijds zijn er de vele en diverse kansen die EVC biedt. Deze zijn zowel sociaal, psychologisch als economisch van uitzonderlijk belang. Anderzijds blijft het jeugdwerk en bij uitbreiding het vrijwilligerswerk een belangrijk “zone van de vrijheid” die niet zomaar kan en mag gekoloniseerd worden door een eendimensionaal nuttigheidsdenken⁴¹.

Het Vlaams Jeugdbeleidplan 2006-2009 formuleert acties m.b.t. vorming van jeugdwerkers:

- De Vlaamse overheid stimuleert het Steunpunt Jeugd, via de subsidieovereenkomst, om verder te werken aan haar kerntaken: praktijkontwikkeling en praktijkondersteuning van de jeugdsector en het informeren van en over de sector. (Zie ook artikel 9 van het Decreet van 29 maart 2002 op het Vlaamse jeugdbeleid).
- De Vlaamse overheid stimuleert alle landelijk georganiseerde verenigingen verder in te zetten op de vorming van haar vrijwilligers.
- De Vlaamse overheid zal zelf, op gepaste tijden, vraaggestuurd en steeds in samenwerking met relevante partners als de provincies, Steunpunt Jeugd, VVJ, ... de nodige vorming opzetten of aansturen over de verschillende aspecten van haar diverse decreten.
- De Vlaamse overheid zal, samen met de provincies, VVJ, Steunpunt Jeugd, ... op regelmatige tijdstippen vorming opzetten over algemene en specifieke aspecten van het lokaal jeugd(werk)beleid.

---

⁴¹ Anciaux, B. (2006), *Vlaams Jeugdbeleidplan 2006-2009*. Brussel: Vlaamse Regering.

- De Vlaamse overheid onderzoekt de toegevoegde waarde van de huidige regelgeving inzake de door haar gehomologeerde attesten en evalueert deze. Bij wijzigingen van deze regelgeving houdt ze ook rekening met de evoluties en discussies die momenteel gaande zijn in Europa en de ontwikkeling op het vlak van EVC.
- Het Steunpunt Jeugd volgt de evoluties op, gaat op zoek naar goede praktijkvoorbeelden en wapent zichzelf en het jeugdwerk om indien nodig te kunnen inspelen op nieuwe ontwikkelingen.
- Het Steunpunt Jeugd versterkt de aandacht voor een kwaliteitsvol personeelsbeleid in jeugdorganisaties. Hierbij ontstaat o.a. aandacht voor het beroepsprofiel van de professionele jeugdwerker en zijn enting op een arbeidsrechtelijke context (VIA, Paritair Comité 329, relaties met werknemers-/werkgeversorganisatie, enz.).
- Het Steunpunt Jeugd wakkert het jeugdwerk aan tot nadenken over 'kwaliteit' in de eigen sector en legt verbanden met het kwaliteitsdenken in andere sectoren zoals welzijn, kinderopvang en sport, waarbij een eigen denkkader ontwikkeld wordt.
- Binnen het Agentschap Sociaal-cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen volgt men de internationale en brede maatschappelijke ontwikkelingen rond EVC, attesten en kwaliteitszorg op de voet op en probeert men deze, in overleg met de sector, te vertalen naar de Vlaamse jeugdwerkpraktijk. Binnen allerlei internationale platforms en binnen het overlegplatform DIVA (Dienst Informatie Vorming en Afstemming) worden de visies en de belangen in deze van de totale Vlaamse jeugdwerksector, haar medewerkers en haar leden behartigd.

Op basis van criteria voor het toekennen van attesten aan jeugdwerkers kunnen 4 soorten attesten worden uitgereikt: animator, hoofdanimator, instructeur, hoofdinstructeur.

Informeel en niet-formeel leren via de **activiteiten van NGO's** wordt gestimuleerd door de juridische instrumenten die werden beschreven onder indicator 1.1.6 en het economische instrumentarium dat werd toegelicht bij indicator 1.1.7.

2.6.3 In welke mate komt EDO aan bod in dat beleid en in deze instrumenten?

Op een zeer abstract niveau komt EDO aan bod in het decreet van 2 april 2003 betreffende het **sociaal-cultureel volwassenenwerk**.

“Als doelstellingen staan het ontwikkelen van een eigen identiteit, het bevorderen van sociale integratie en maatschappelijke participatie en de opbouw van een democratische, duurzame en inclusieve samenleving voorop.”

Verder komt het niet aan bod. Wel is het zo dat in de praktijk een aantal organisaties werkzaam zijn rond duurzaamheid die via dit decreet (gedeeltelijk) gesubsidieerd worden. Dit geldt bijvoorbeeld voor het Netwerk Bewust Verbruiken (NBV), Mobiel 21 en Wervel.

Een studente sociale en culturele agogiek (VUB) schreef tijdens het academiejaar 2006-2007 een thesis over “Educatie voor Duurzame Ontwikkeling in informele en non-formele leerprocessen in Vlaanderen”⁴². Dit onderzoek had als doel te weten komen welke initiatieven er reeds genomen worden die onder de noemer EDO geplaatst kunnen worden, na te gaan wat hier de succes- en faalfactoren zijn evenals hoe deze vorm van educatie verder gestimuleerd kan worden. De resultaten ervan tonen aan dat er in de praktijk grote onduidelijkheid heerst over het al dan niet uitoefenen van EDO, dit omwille van de multi-interpretbaarheid van het begrip. Verder hebben meerdere organisaties geen duidelijke visie over EDO. Een aantal succesfactoren bij de implementatie van EDO zijn volgens de respondenten: de echtheid van de begeleider, het kennen van de doelgroep, samenwerking met massamedia, financieel voordeel en samenwerken met meerdere partners. Bij deze

---

⁴² Frederix, M. (2007). *Educatie voor Duurzame Ontwikkeling in informele en non-formele leerprocessen in Vlaanderen*. Brussel: VUB.

factoren moet steeds de vraag gesteld worden in hoeverre deze passen in het kader van 'duurzame ontwikkeling'. Volgende faalfactoren werden naar voren geschoven: non-participatie, gebrek aan methodieken en een te groot bereik nastreven. EDO kan verder gestimuleerd worden door begripsverduidelijking, visieontwikkeling en interprofessionalisering. Hierbij is het belangrijk dat er een structuur wordt opgericht en dat er budgetten worden voorzien.

Het **Vlaams Jeugdbeleidsplan 2006-2009** stelt de principes m.b.t. duurzame ontwikkeling als kader. In de uitwerking van de doelstellingen van het Jeugdbeleidsplan wil de Vlaamse overheid permanent aandacht geven aan het evenwicht tussen 'planet', 'profit', 'people' en 'participation'.

Onder de noemer '**VerdraaiDe Wereld**' werkten een aantal jeugdwerkinitiatieven, de noord-zuid-ngo's en de natuur- en milieuverenigingen reeds samen rond duurzame ontwikkeling. Dit geeft aan dat duurzame ontwikkeling tot de leefwereld van kinderen en jongeren behoort. Zij staan open voor meer rechtvaardigheid, voor respect voor de draagkracht van de aarde, voor een wereld waar de stem van iedereen gehoord wordt en waar behoeftes van iedereen bevredigd worden, nu en in de toekomst.

EDO komt ook aan bod in de **campagnes en activiteiten van ngo's** uit de noord-zuid- en de milieusector.

Uit de werkwinkel "EDO in informele en niet-formele leercontexten" tijdens het EDO-overlegplatform kwam de behoefte naar voor aan **afstemming en coördinatie van de vraag- en aanbodzijde**. De overheid zou hiertoe een aantal initiatieven moeten nemen. Mensen vanuit verschillende hoeken bij elkaar brengen, werkt stimulerend voor EDO. Dit kan in het kader van kadervorming maar ook voor het ontsluiten van het aanbod. Een dergelijke brugfunctie vervullen, vraagt echter enorm veel energie.

Globelink bedeeft zichzelf de rol toe om die brugfunctie op zich te nemen naar het jeugdwerk toe, maar de organisatie wordt daar niet voor gehonoreerd. Door jeugdwerkorganisaties stelselmatig samen te brengen met ngo's, beseffen ze dat ze binnen hun werking eigenlijk wel met duurzame ontwikkeling bezig zijn. De prioriteit voor Globelink is nu het beter ontsluiten van het bestaande aanbod.

Binnen de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk wil Netwerk Bewust Verbruiken een campagne opzetten met 'klimaat en verbruik' als overkoepelend thema. Sociaal-culturele organisaties zullen gestimuleerd worden om hierover vormingen op te nemen in hun aanbod voor 2008-2009. Het probleem is vaak dat vormingen van ngo's veel te duur zijn voor deze organisaties. Deze campagne wil hieraan tegemoet komen.

Een groep die momenteel nog te weinig wordt betrokken bij EDO-initiatieven, zijn de economische actoren. Nochtans is dit meer dan wenselijk, o.m. omdat het in de praktijk niet altijd evident blijkt om de economische pijler van duurzame ontwikkeling op een evenwichtige manier tot zijn recht te laten komen. Samenwerking met actoren uit het bedrijfsleven en de sociale economie moet gestimuleerd worden.

Tijdens de werkwinkel werd ervoor gepleit om **duurzame ontwikkeling als referentiekader** sterker te verankeren in een aantal beleidsdocumenten, zoals het Vlaamse Jeugdbeleidsplan of de lokale jeugdwerkbeleidsplannen. Op die manier heeft men een aanknopingspunt om duurzame ontwikkeling te integreren in alle facetten van bijvoorbeeld het jeugdwerk. De totstandkoming van deze jeugdwerkbeleidsplannen is hoe dan ook een participatief proces. De deelnemers aan de werkwinkel benadrukken dat EDO dan meer moet zijn dan één (vrijblijvend) hoofdstukje van het globale plan. Het is een kader waarbinnen de hele werking benaderd wordt, dus ook zaken als infrastructuur en aankoopbeleid. Eén activiteit over duurzame ontwikkeling is nog geen EDO.

Objectief 5:   *Onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen*

Indicator 5.1   *Onderzoek over EDO wordt gestimuleerd*

5.1.4   *Beschikbaarheid van post-graduaat cursussen over EDO of gerelateerd aan EDO (voor MSc/PhD)*

We hebben geen weet van postgraduaat cursussen over EDO in Vlaanderen.

Wel bestaan er een aantal postgraduaat cursussen die gerelateerd (kunnen) worden aan EDO:

- **Master na Master in de Milieuwetenschap:** De postinitiële master Milieuwetenschap is een éénjarige voltijdse milieuoopleiding die open staat voor masters uit verschillende disciplines. De opleiding is een organisatie van het interfacultair Instituut voor Milieukunde van de Universiteit Antwerpen. Men beoogt het vormen van generalistisch opgeleide milieuwetenschappers. De studie vertrekt hiervoor enerzijds vanuit het perspectief van Duurzame Ontwikkeling en anderzijds vanuit een geïntegreerde benadering van de Milieuwetenschappen. Van de studenten wordt verwacht dat ze deze principes toepassen en verwerken aan de hand van realiteitsgebonden casussen. Daarnaast verwerven ze kennis en inzicht in de samenhang en de complexiteit van milieuvraagstukken. Hierbij komt zowel de ecologische als de maatschappelijke context aan bod. De studie gaat uit van een interdisciplinaire benadering en richt zich tot afgestudeerden uit diverse disciplines die na hun initiële masteropleiding een grondige aanvulling in de milieuwetenschap beogen. Het studieprogramma omvat o.m. cursussen ‘Duurzame ontwikkeling’ en ‘Milieueducatie’.⁴³
- **Master na Master in Duurzame Ontwikkeling en Menselijke Ecologie:** Onder diverse benamingen wordt deze opleiding sinds het academiejaar 1975-1976 georganiseerd door de Vakgroep Menselijke Ecologie aan de VUB. De opleiding geeft een multidisciplinaire benadering van de milieuproblematiek. Dit houdt in dat men niet alleen de invloed van de mens op zijn milieu evalueert, maar ook dat men de gevolgen beschrijft van dit veranderde milieu op de mens, op zijn gezondheid, op zijn biologie en op zijn maatschappelijke organisatie. De studie is er op gericht de studenten wegwijs te maken in de zeer heterogene milieumaterie en wil hen de nodige inzichten verschaffen in de evolutie van het wetenschappelijk denken over mens-milieu-interacties, in het begrip duurzame ontwikkeling en in een aantal begrippen die gesitueerd worden binnen de natuurlijke leefomgeving, met aandacht voor de maatschappelijke benadering. Het curriculum omvat o.m. opleidingsonderdelen over ‘duurzame ontwikkeling’, ‘milieu- en ontwikkeling(ssamenwerking)’ en ‘milieueducatie’.⁴⁴
- **Master na Master in Conflict and Development:** Deze opleiding heeft als algemene doelstelling studenten te vormen en voor te bereiden op een professionele carrière in de internationale samenwerking. Meer in het bijzonder richt deze éénjarige interdisciplinaire opleiding zich tot diegenen die met nationale of internationale organisaties met de bijzondere relatie tussen 'conflict' en 'development' (zullen) worden geconfronteerd, of tot diegenen die zich hierin onderzoeksmatig willen verdiepen. De studenten wordt een pakket aangeboden dat hen in staat stelt inzicht te verwerven in de globale ontwikkelingsproblematiek, concrete problemen rond conflict en ontwikkeling op een wetenschappelijke manier te analyseren en mee te werken aan de uitwerking van praktische oplossingen. Het is tevens de bedoeling om studenten te betrekken bij het lopend

---

⁴³ www.ua.ac.be

⁴⁴ www.vub.ac.be

onderzoek. Deze masteropleiding wordt ondersteund door verschillende onderzoeksgroepen die ruimer zijn dan de faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen of de Universiteit Gent, met name: Conflict Research Group (CRG), Middle East and North Africa Research Group (MENARG), Centrum voor Duurzame Ontwikkeling (CDO) en Centrum voor Islam in Europa (CIE). Het studieprogramma bevat o.m. het opleidingsonderdeel ‘duurzame ontwikkeling’.⁴⁵

5.1.5 Beschikbaarheid van studiebeurzen ondersteund door de overheid voor post-graduaat of doctoraal onderzoek rond EDO (voor MSc/PhD)

We hebben geen weet van studiebeurzen ondersteund door de overheid die er specifiek op gericht zijn post-graduaat of doctoraal onderzoek in verband met EDO te stimuleren. (Kandidaat)-onderzoekers kunnen in principe wel terecht bij de reguliere financieringsbronnen zoals het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek met onderzoeksprojecten i.v.m. EDO. In de praktijk merken we dat de zoekopdracht “fonds voor wetenschappelijk onderzoek” gecombineerd met “educatie voor duurzame ontwikkeling” via Google geen enkel relevant resultaat oplevert. Meer zelfs: de zoekterm “educatie voor duurzame ontwikkeling” op zich leidt via Google Scholar evenmin tot een publicatie over (Nederlandstalig) wetenschappelijk onderzoek aangaande EDO. Het Engelstalige equivalent “education for sustainable development” daarentegen geeft 1.460 resultaten.

In de **VSDO** worden innovatie, wetenschap en onderzoek – naast o.m. educatie – genoemd als horizontale actierreinen die doorheen (meerdere van) de zes thema’s lopen. Met het oog op een verdere integratie van duurzame technologische ontwikkeling in het wetenschap- en innovatiebeleid wil men het sectordenken binnen het wetenschappelijk onderzoek doorbreken en streven naar lange termijndenken en sectoroverschrijdend samenwerken. Wetenschappelijk onderzoek en innovatiebeleid vormen ook één van de **operationele projecten** die in navolging van de VSDO worden uitgewerkt.

Voor het in kaart brengen van de impact van het coördinerende beleid inzake duurzame ontwikkeling, wil men zoeken naar een groot universitair draagvlak. Concreet werd een **beleidsondersteunend steunpunt duurzame ontwikkeling** in het leven geroepen. De doelstellingen daarvan zien er als volgt uit:

- de bestaande wetenschappelijke en beleidsgerichte capaciteit rond duurzame ontwikkeling in Vlaanderen verzamelen en verder uitbouwen;
- op specifieke thema’s gerichte onderzoeken uitvoeren of laten uitvoeren ter ondersteuning van het beleid;
- de feitenbasis van het beleid gericht op duurzame ontwikkeling verruimen.
- het wetenschappelijke onderzoek over duurzame ontwikkeling verankeren, verruimen en verdiepen;
- het communiceren van de onderzoeksresultaten naar een groter publiek met het oog op het creëren van een groter draagvlak voor duurzame ontwikkeling.

“De beleidsondersteunende opdracht van het steunpunt bestaat erin dat het gegevens, analyse-instrumenten, methodieken en evaluaties aan het beleid levert die kunnen worden ingezet in toekomstig beleid. Het steunpunt moet in staat zijn om korte termijnopdrachten (bv. onderzoek op 3 maand) uit te voeren. Daarnaast zullen ook langlopende opdrachten gevraagd worden. Het uitgangspunt voor deze onderzoeken is de Vlaamse strategienota duurzame ontwikkeling. Aan de hand van de prioriteiten in deze strategienota wordt een planning en timing opgesteld voor beleidsvoorbereidend onderzoek. Een belangrijke meerwaarde van een Steunpunt is dat de Vlaamse Regering hierdoor verder kan kijken dan

---

⁴⁵ www.ugent.be

de korte termijnbehoeften, wat een van de basisprincipes is van duurzame ontwikkeling. Het Steunpunt dient bij een aantal van haar opdrachten vergelijkend onderzoek te doen met vergelijkbare landen en regio's die een zekere expertise hebben opgebouwd in het topic waarover onderzoek wordt uitgevoerd."⁴⁶

Bovenstaande initiatieven hebben betrekking op onderzoek naar duurzame ontwikkeling in het algemeen. Specifiek voor wat betreft **educatie voor duurzame ontwikkeling** is één van de korte termijn doelstellingen⁴⁷ het stimuleren van wetenschappelijk onderzoek om de effectiviteit van EDO te bevorderen (zie ook hoger). Dit objectief komt echter niet opnieuw aan bod in de paragraaf 'Focussen a.d.h.v. korte termijn doelstellingen'.

Aanvullingen o.b.v. de werkwinkels

Tijdens het EDO-overlegplatform van 2 oktober 2007 vonden drie werkwinkels plaats:

- EDO in het leerplichtonderwijs
- EDO in het hoger onderwijs
- EDO in informele en niet-formele leercontexten

De resultaten van deze werkwinkels werden zoveel mogelijk verwerkt in de bovenstaande beschrijving aan de hand van de indicatoren. Een aantal suggesties en bedenkingen uit de werkwinkels staan echter los van de indicatoren die voor deze eerste fase van de UNECE-strategie werden ontwikkeld. In wat volgt, lichten we ze kort toe aangezien de informatie uit deze werkwinkels, samen met dit indicatorenrapport en de adviezen van de VLOR en de Minaraad de contextanalyse vormen waarop het Vlaamse implementatieplan voor EDO gebaseerd wordt.

Vorming en nascholing

De thesis "Educatie voor Duurzame Ontwikkeling in informele en non-formele leerprocessen in Vlaanderen"⁴⁸ leert dat EDO verder gestimuleerd kan worden door **begripsverduidelijking, visieontwikkeling en interprofessionalisering**. Deze stelling werd beaamd in de werkwinkels.

Visievorming wordt beschouwd als een belangrijke stap in het implementeren van EDO, die moet worden meegenomen worden in het implementatieplan. We moeten in de mate van het mogelijke evolueren naar een gemeenschappelijke visie. In elk geval moet er ruimte zijn voor een **debat** hierover. In de tekst van de UNECE-strategie wordt geduid op het belang van participatie. Deze visie moet dan ook participatief tot stand komen.

Er is volgens de leden van het EDO-overlegplatform nood aan **praktijkgerichte vorming** zowel als aan inhoudelijke verdieping in duurzame ontwikkeling. Er is dus enerzijds vraag naar zeer praktijkgericht didactisch materiaal en anderzijds naar nascholing over **algemene competenties** voor EDO, over systeendenken. Bij dit laatste kunnen mensen uit verschillende disciplines samengebracht worden. Beide nascholingsvormen zijn complementair noodzakelijk

Er is een **vertaalslag** nodig van de vele theoretische en conceptuele publicaties en debatten over EDO naar iets in mensentaal, iets dat direct bruikbaar is in de praktijk. Er wordt uitgekeken naar een praktijkboek over EDO dat binnenkort gepubliceerd wordt vanuit het departement Onderwijs. Dit zou moeten aantonen hoe je projecten kan laten evolueren in de richting van EDO.

Verder wordt **procesbegeleiding** naar voor geschoven als een zinvol instrument voor de implementatie van EDO. Via procesbegeleiding kunnen uiteenlopende organisaties een beroep doen op deskundigheid waarover ze zelf niet beschikken. Er zouden in de rand daarvan ook vormen van

⁴⁶ Leterme, Y. (2006). *Beleidsbrief duurzame ontwikkeling 2006-2007*, p. 7-8.

⁴⁷ Ontwerpfiche operationeel project

⁴⁸ Frederix, M. (2007). *Educatie voor Duurzame Ontwikkeling in informele en non-formele leerprocessen in Vlaanderen*. Brussel: VUB.

intervisie kunnen georganiseerd worden. Dit zou een manier kunnen zijn om de sector meer in de richting van EDO te helpen evolueren. Hier moeten uiteraard budgetten tegenover staan. Dit hoeft echter niet steeds onder de vorm van een projectenfonds. Aan deskundigheid is er ook veel behoefte. Het is ook belangrijk de expertise en ervaringen i.v.m. te laten doorstromen naar andere relevante actoren. Dit kan via de vorming van een **expertisenetwerk**. Een steunpunt EDO kan fungeren als aanspreekpunt voor ondersteuning en uitwisseling van materiaal en expertise.

Educatief materiaal

Het is belangrijk educatief materiaal en didactische middelen ter beschikking te stellen, **zowel inhoudelijk, procesmatig als methodisch**. Een inventarisatie van het bestaande aanbod dringt zich op, evenals een betere afstemming en coördinatie tussen vraag- en aanbodzijde (zie ook hiervoor). De **kwaliteit** van het materiaal moet bewaakt worden. Elk product dat bestemd is voor het onderwijs moet aansluiten bij de eindtermen en het aanbod moet optimaal worden afgestemd op de beoogde doelgroep.

Bij het ontwikkelen van nieuw materiaal is het belangrijk om het **middenveld** te betrekken.